

Yazır ile Nursi'nin Müteşabih Ayetleri Anlamaya Katkıları

Suat YILDIRIM*

The Notions of Muhkam and Mutashabih (Clear and Ambiguous Verses) in the Exegesis of Yazır and Nursi

The notions of *muhkam* and *mutashabih* are very important part of Muslim Exegesis. The well treatment of them in the methodology of Exegesis paves way clearly to the interpretation of the Qur'an. This important potential (*muhkam* and *mutashabih*) is re-discovered by two late Ottoman scholars, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır and Be-diuzzaman Said Nursi, and used in exegesis satisfactorily. In addition, they deal with the interpretation of these notions on philosophical and conceptual bases. According to them, *muhkam* and *mutashabih* are not static notions but they are very vivid tools in exegesis. They must accept that they will never consume all the meanings of the Qur'an and that, as long as they exist, they will continue to find new meanings. Apart from this, both exegetes' approach to these concepts (*muhkam* and *mutashabih*) completes each other's re-evaluation of them. This is especially very clear in their explanation of the definition of *muhkam* and *mutashabih*, their function in exegesis, their relation with the notion of the Qur'anic i'jaz etc. Finally, this article is also good way to show that there are still many original thinkers in Turkey who contribute to the Qur'anic studies greatly.

Key Words: Muhkam, Mutashabih (Clear and Ambiguous Verses), Yazır, Nursi

Anahtar Kelimeler: Muhkem, Müteşabih, Yazır, Nursi

Makalemizde muasır alimlerimizden Elmalılı M. Hamdi Yazır ile B. Said Nursi'nin müteşabih ayetleri nasıl ele aldıklarını incelemeye çalışarak Usul-i Tefsir ilminin önemli bir problematiğini teşkil eden bu konuya getirdikleri açılımı dikkatlere sunacağız. Aralarında tefsir ehlinde bazı kimselerin de bulunduğu geniş kitlenin müteşabihler hakkındaki telakkileri şöyle özetlenebilir: 1- Müteşabih, manası kapalı olup kesin maksadı anlaşılmayan ayetlerdir. 2- Buna binaen bu ayetlerin tefsir ve teviline girişmek doğru değildir. 3- Müteşabihler “yedullah”, “er-Rahmanu ale'l-arşi's-teva”, “men fi's-sema” gibi Allah Teala'ya mahluklarda bulunan bazı özellikler nisbet eden ve sayıları son derece az birkaç ayetten ibarettir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özellikle bu ikinci yaklaşımın iyice irdelenmesi gerekir. a) Her şeyden önce müteşabih ayetlerin sayısı bu kadar az değil, yüzlercedir. Çünkü yaygın anlayıştaki müteşabihler, “*müteşabihu’s-sıfat*” denilen kısım olup bunlar, misalleri çok az olan küçük bir bölümünü teşkil eder. Oysa bunlar “*hakiki müteşabihler*” kısmının bir bölümüdür ve *huruf-i mukatta’anın* da içinde yer aldığı bu kısım, bir önceki bölüme göre biraz daha fazladır. Ama kevnî meselelerden, uhrevî hallerden ve başka bir kısım hakikatlerden bahseden “*izafî müteşabihler*” vardır ki bunların sayısı yüzleri geçer. b) Diğer taraftan, Allah Teala manası anlaşılamayacak tarzda muhataplarına hitab etmekten münezzehtir. İlim ve hikmet sahibi bir insanın bile yapmayacağı yersiz bir davranış, nasıl olur da O’nun hakkında düşünülebilir? c) Teşabüh problemiği, akli ve bütün kapasiteleri sınırlı olan insan yapısının ayrılmaz ontolojik bir gerçeğidir. İnsanın bu özelliği onun ifadesine de yansımış, lisanına yerleşmiştir. Beşer dilini kullanma durumunda olan Kur’an da, haliyle müteşabih ifadelerle dolu olmuştur. d) Hem iyi değerlendirilmesi halinde, insanlar için müteşabihlerin Kur’an’da bulunması büyük bir nimet, hatta mucizedir. Zira bu özelliğe sahip bir kitap, ancak ilmi her şeyi ihata eden Allah’tan gelebilir. Kur’an beşer sözü olsaydı, müteşabihler bulunmaz ve bilhassa müteşabihler konusunda insanların dikkatlerini çekip onları uyarırmazdı.

Bu makalede düşüncelerini ele alacağımız iki müellif, konuyu sathî bir şekilde ele almakla yetinmeyip bu hususta zor olanı gerçekleştirmiş, meseleyi fikri ve felsefi yönden temellendirmişlerdir. Böylece müteşabihleri, neredeyse mühmel, meskut, gölgede kalma durumundan kurtararak, onların tefsir için büyük bir zenginlik kaynağı olduğunu göstermişlerdir. Makalemizde bunu göstereceğimizi umuyoruz. Her iki zatın da müteşabihin tarifi, kapsamı, Kur’an-ı Kerim’de bulunmasının sebep ve hikmetleri, neveleri ve râsih alimlerin bunların anlaşılması hususundaki rolleri konularında dikkate değer açıklamaları olup, onlardan istifade edilmesinin, Kur’an tefsirini hissedilir şekilde zenginleştireceğini söyleyebiliriz. Bu makalemizin, bir yandan son dönemde, öte yandan Türkiye’de orijinal müelliflerin pek bulunmadığı zannını gidermeye de katkı sağlayacağını ümit ediyorum.

A. ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN GÖRÜŞLERİ

Müfessirimiz müteşabihi açıklamaya başlarken önce şu önemli hususu vurgular: Esasında Mütakellim olan Cenab-ı Allah yönünden, keza işin gerçeği yönünden Kur'an'da hiçbir şüphe olmadığı halde, muhatabın anlaması yönünden duruma göre, çeşitli şekillerde kapalılık ve farklı ihtimaller bulunur. Bu ihtimaller, muhkem ayetlerin ışığında vuzuha kavuşturulur¹.

Onun vurguladığı diğer mühim husus şudur: Kur'an'da mühmel yoktur. Huruf-i mukkatta'alarda bile çeşitli anlayış vecihleri vardır. Mesele, mefhumların tahdit edilip muhkemleştirilmesi ile, kasd edilen mananın tayin edilmesindedir. Faide-i hitab ise bu tayine bağlı değildir. Saymaya gelmez derecede araştırma konuları sezdirmek, beşer ilminin değerini tayin ettirmek, insanların seviyelerine göre onlara değişik zevkler tattırmak, nihayet râsih alimleri sonsuz bir tefekkürle imtihan etmek gibi bir çok faide-i hitab vardır.² Bu kısa bilgi bizlere Yazır'ın müteşabihati Kur'an tefsirinin dinamik bir parametresi olarak algıladığını göstermektedir. Ayrıca muhatap açısından müteşabihat ele alındığında farklı kültür, gelenek ve entelektüel birikime sahip kimselere Kur'an'ın her zaman hitap etme potansiyelinin olduğunu açığa çıkarmaktadır.

1. Müteşabih'in tarifıyla ilgili yaklaşımı

Yazır'ın yukarıdaki izahları çerçevesinde müteşabih tanımı da konumuz açısından oldukça önemlidir. Her şeyden önce merhum müellifimiz müteşabihata manasız ya da manası tam olarak bilinemeyen bir konu olarak bakmamaktadır. Ona göre müteşabihati külli bir kapalılık (ibham) saymak en büyük hatadır. Yazır'ın ifadeleriyle müteşabihat 'Manasız ve mühmel değil, kesret-i meâniden dolayı muayyen bir murad tayini mümkün görünmeyen ve daha doğrusu ifade ettiği hakaik-i muhita, zihn-i beşerle kabil-i istiab olmadığından dolayı mübhem görünen bir ifadedir. Bu öyle bir beyandır ki hakikat-mecaz, sarih-kinaye, temsil-tahkik, zahir-hafi gibi vücut-i beyanın mecmuunu havidir. Bunun için bâlâda buna "el-malumu'l-mechul" ifadesini arzetmiş idik. Zaten kelimada ibham, mevkiine göre en büyük vücut-i belağattan birini teşkil eder."³ Bu veciz ifadelerden

¹ Yazır, 2, 1036.

² A.g.e, 2,1047-1048.

³ A.g.e., 1, 159.

anlaşılacağı üzere Yazır'ın Kur'an tefsir-te'vil yaklaşımında müteşabihat merkezi bir konuma sahiptir. Şayet modern hermenötiğin verileriyle ifade edecek olursak müellifimiz müteşabihatın Kur'an'da varlığını, müminlerin Kelâm-ı İlâhî'yle olan kesintisiz varoluşsal ilişkisinin bir garantisi olarak görmektedir. Böylece Yazır 'bilinmeyen bilinen' tarifiyle müteşabihatı Kur'an'ın anlam haznesine yapılan daimi bir yolculuk olarak algılamaktadır. Bu yolculuk ise Yazır'ın tafsilatlı izahından anlaşıldığı kadarıyla Kur'an'ın bütününe içine almaktadır. Başka bir ifadeyle Yazır'ın müteşabihat nosyonu ile ilgisi sadece Yüce Allah'ın (cc) Kur'an'da zikredilen sıfatları ya da 'el, yüz vb.' ifadelerle sınırlı değildir. Özetle müteşabihat Kur'an'daki ahkam ayetlerinden kıssalara kadar her şeyi içine alan geniş bir dairedir.

Müfessirimiz teşabühün daha sıhhatli anlaşılması için şibh kökünden türeyen diğer terimlerle olan ilişkisini de açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda o şunları söylemektedir: "İki şeyin birbirine mütekebilen alettesavi benzemelerine teşabüh ve bunların her birine müteşabih denilir ki yekdiğerinden seçilemez, zihin temyizlerinden aciz kalır. Teşbih ve müşabehette bir taraf fer' ve nakıs, diğer taraf asıl ve tam olur. Teşabühte ise tarafeyn, aynı kuvvette mütesavi olurlar. Teşabühleri tefavütlerini setr eder de iştibah-u iltibas hasıl olur: "İnne'l-bakara teşabehe aleyna"⁴, "teşabehet kulubuhüm"⁵, "ve ütu bihi müteşabihen"⁶ gibi. Demek ki teşabüh, seçilememeğe sebeptir. Temyiz olunamamak bunun bir manay-ı lazımisidir. Bu münasebetle, insanın doğrudan doğruya temyizine yol bulamadığı bir şey'e dahi müteşabih itlak edilir ki *hafî*, *müşkil* demek gibidir. Bu itlak, var ile yok beyninde müsavi olması nokta-i nazarından da olabilir". Bu sözün devamında müteşabihin başka anlamına geçerek şöyle devam eder: "Bu suretle Kur'an'ın ve ayat-ı Kur'an'ın ihkam ve teşabühü; elfazı, tenasuku, hüsnü, maanisi, ahkamı gibi muhtelif vücuh ile mülhaza olunabilir. Ayetlerin fasılları, müvazenetleri ve sairesi gibi sanayi-i bediyyesi itibariyle teşabüh ve tenasuk, muhkemliğe mukabil değildir. Belki ayn-ı ihkamdır. Bu cihetle "*uhkimet ayatuhu*"⁷, "*kitabın*

⁴ Bakara suresi, 70.

⁵ Bakara suresi, 118.

⁶ Bakara suresi, 25.

⁷ Hud suresi, 1.

*müteşabihen*⁸ mütekabil değil, yekdiğerinin izahıdır.⁹ Bu son derece ilginç tespitlerle müfessirimiz bir bütün olarak Kur'an'ın hem muhkem hem de müteşabih olduğunu söylemektedir. Fakat burada asıl belirleyici olan muhatabın muhkem-müteşabih meselesine nereden baktığı konusudur. Yazır'ın bakış açısıyla değerlendirildiğinde bu ayetlerin (Hud, 1 ve Zümer, 23) birbirlerini tamamladığı görünmektedir. Şayet mesele ifadelerin delaleti açısından ele alınırsa bir mütekabiliyetin ortaya çıkacağını belirten Yazır konuyu şöyle özetlemektedir: 'Fakat nazmın delaleti itibariyle mülahaza edildiği zaman muhkem ile müteşabih, zıd ve mütekabildirler. Şüphe yok ki manasını kat'iyetle bildiren muhkem, bildirmeyen gayr-ı muhkemdir. Ali İmran suresinin 7. ayetinde geçen muhkem ile müteşabih mukabil olarak zikredilmektedir.' Hatta o ayetin sonunda yer alan te'vil kelimesinin de bu yorumu desteklediğini belirtmektedir.¹⁰

2. Müteşabihin kapsamını genişletmesi

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Yazır müteşabihatı tefsir anlayışının merkezine yerleştirdiği için söz konusu ayetlerin de kapsamını genişletmektedir. Bu çerçevede dikkati çeken en önemli nokta onun meseleyi bir usûlü fıkıhçı gözüyle ortaya koymasıdır. Bu yaklaşımın en açık örneğini Yazır'ın şu izahlarında görmek mümkündür: "Zahir mukabilinde hafi, nass mukabilinde müşkil, müfesser mukabilinde mücmel, muhkem-i has mukabilinde manay-ı ehassıyla müteşabih vardır. Binaenaleyh kitab, külliyetiyle mülahaza olunduğu zaman, bu üslub-i hikmetle müteşabihatın muhkemata rücuu haysiyetiyle hepsi muhkemdir, "la raybe fih"¹¹, "kitabun uhkimet ayatuhu"¹² dur. Bilakis bu hikmete muhalif olarak müteşabihat ümmül-kitab farz edilir de muhkematın müteşabihat ile te'viline gidilirse o zaman da hepsi müteşabih olur. "Kitaben müteşabihen mesani tekşa'irru minhu cücludü'ilezine yehşavne rabbehüm"¹³ hükmü tezahür eder"¹⁴. Görüldüğü üzere burada hafi, müşkil ve mücmeli müteşabih kapsamına dahil ederek genişletme cihetine gitmiştir. Şu halde Kur'an'da hafi geldiğinde onu zahir

⁸ Zümer suresi, 23.

⁹ Yazır, 2, 1037

¹⁰ Yazır, 2,1037.

¹¹ Bakara suresi, 2.

¹² Hud suresi, 1.

¹³ Zümer suresi, 23.

¹⁴ A.g.e., 2,1036.

ışığında, müşkil geldiğinde onu nass ışığında, mücmel geldiğinde onu müfesser ışığında, manay-ı ehass ile müteşabih geldiğinde onu muhkem-i has ışığında anlamaya çalışmalıyız. Böyle yapmakla ihtibah ve ihtimaller izale olunabilir.

Burada bir husus dikkat çekmektedir: Müteşabihatı esas alıp muhkematı ona göre anlamaya çalışmak, tenkid ve reddedilen bir iştir. Merhum müfessirimiz, nakl ettiğimiz mezkur ifadesinde, işi tersine çevirerek muhkemi müteşabihe irca edenler hakkında “*kitabten müteşabihen mesani*”¹⁵ ayetiyle istişhad etmesi tereddüde yol açmaktadır. Zira bildiğimiz kadarıyla bu ayette, ayetlerinin belağatta, hakikatları bildirmekte birbirine benzer olması itibarıyla Kur’an medh olunmaktadır. Yoksa burada muhkem mukabili olarak müteşabih söz konusu değildir. Dolayısıyla bu siyaka münasip olan ayet-i kerimenin, muhkemi bırakıp müteşabihleri fitne sebebi yapmak isteyenleri kınayan “*fe emme’llezine fi kulubihim zeyğun fe yettebiune ma teşabehe minhu...*”¹⁶ olduğunu düşünüyüz.

3. Müteşabihin hikmet-i vücudu hakkındaki görüşleri

Müfessirimiz, ilahi kitaplarda müteşabihat bulunmamalı idi, gibi bir tevhüme kapılmanın doğru olmayıp, bunların yer almasının bazı hikmetleri olduğunu bildirmektedir. Yazır’ın değerlendirmesine bakıldığında onun öncelikle meseleye olumsuzluk (müteşabihatın yokluğu faraziyesi)

¹⁵ Zümer suresi, 23.

¹⁶ Ali İmran suresi, 7; Bir başka yerde ise müellifimiz konuyu şu şekilde izah etmektedir: “Bir lafzın mücerret sıgasına nazaran manay-ı muradı malum olursa ona *zahir* denilir ki enva-ı muhkemin edna derecesidir. Bunun te’vile veya tahsise veya neshe ihtimali bulunabilir. Fakat bunlar karineye muhtac olduğundan, karine olmadığı müddetçe zahirinde kat’i olur. Eğer bu mana kelimada masikaleh olmuş, mütekellim, sözü bunun için sevk etmiş ise nass olur. Bunda artık te’vil ihtimali kalmaz. Ancak tahsis veya nesih ihtimali bulunabilir. Nihayet nesih ihtimali de yoksa -ki ihbarat, te’vid edilmiş inşaıyyat bu kabilendir- bu da manay-ı hassıyla muhkem olur. Bunların hepsinin hüküm-u icabı ilm-ü ameldir. İndettearuz akva tercih olunur.

Bunlara mukabil, bir lafzın manay-ı muradı sıgasından değil, başka bir emr-i arız sebebiyle gizlenmiş bulunursa *hafi*, böyle değil de mananın nefsinde ince, her nefsin nüfuz edemeyeceği, edenlerin de teemmülsüz kavrayamayacağı derecede gamız olması veya bir istiare-i bediyye bulunması gibi bir sebepten naşi gizli, muhtac-ı teemmül bulunursa *müşkil*, sıga müteaddit manalara alesseviyye muhtemil olur ve hiç birinin tercihinə karine bulunmaz ve fakat bir beyan-ı tefsirin lühuku me’mul bulunursa *mücmel*, manay-ı muradı anlamak ümidi münkatı olursa *halis müteşabih* olur. Müteşabihat-ı Kur’an’dan bir çoğu böyle kesret-i meâniden dolayı bir şa’şey-ı beyan içinde bulunduğundan nazarları kamaştırır...” (Yazır, 2, 1037–1038)

cihetinden yaklaştığı görülmektedir. Buna göre söz konusu olumsuz yaklaşım Yüce Yaratıcı'nın bilgisini sınırlandırmak ve dondurmakla eşdeğer kabul edilmektedir. Müteşabihatın yokluğunun insan açısından büyük sorunlar doğuracağına dikkat çeken Yazır konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Zira böyle bir tasavvur, cereyan-ı vücudun inkıtamı veya suret-i vahide altında yeknesak ve camid bir tevalisini ve malumat-ı ilahiyyenin tenahisini farz etmek veya bütün namütenahiliği ile ve bütün hayatıyla malumat-ı ilahiyyenin muhkem bir surette beşere talimi ve Allah Teala'ya bir şerik ve nazir ihdası mümkün olduğunu tevehhüm eylemek ve yahut Allah Teala'nın ilm-i beşeri sabit bir nokta-i tenahide tevkif edip **malumat-tan mechulata**¹⁷, noksandan kemale doğru ebedi bir hayata müteveccihen ilerlemesine mani olması lazım geleceğini iddia etmek, hasılı feyz-i ilahide buhl istemektir.”¹⁸ Yazır'ın bu enfes yaklaşımının arkasında Kur'an hakikatlerinin tarih üstü kabulü yatmaktadır. Ona göre Kur'an'ı her zaman ve zemine taşıma bizzat Allah'ın (cc) müteşabihatla gerçekleştirdiği önemli bir konudur. İlmi sınırsız Allah (cc) sınırlı varlıkları geçmişin birikimi ile yarınlaraya yönlendirmektedir. Bu Yazır'a göre dünyadan ahiret için istifadeyi bile kapsamaktadır. Özetle ifade etmek gerekirse müteşabihatın Kur'an'da varlığı Yüce Yaratıcı'nın (cc) kullarını kıyamete kadar devam edecek olan terakki sürecinde istifade ettirmesi içindir. Bu nedenle müellif mütaleasının devamında her şeyi ispatlayıp vuzuha kavuşturduğunu iddia etmenin cehaletten başka bir şey olmadığını anlatır.

Yazır müteşabihatın farklı faydalarından da bahsetmektedir. Mesela o açık bir şekilde dillendirilmesi edeb, ahlak ve hikmete uygun olmayan bazı meselelerin üstü kapalı bir tarzda bildirilmesinin daha güzel ve etkili olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Yazır hayal sınırları içinde insanın ifade edemediği pek çok mana ve hakikatın olduğunu, fakat bunlar muhkem olmakla birlikte müteşabih misallerle sezdirildiğini bu nedenle bugün anlamayanların yarın anlayacaklarını belirtmektedir.¹⁹ Böylece müteşabih insanın terakkisinde her açıdan rol oynamaya devam etmektedir.

¹⁷ Metinde böyledir. Zannedersen burada br zühul bulunmakta olup siyaka göre: “mechulattan malumata” olması gerekmektedir.

¹⁸ Yazır,2,1042-1043

¹⁹ A.g.e, 2, 1038-1039

Son olarak müellifimiz müteşabihat ile insandaki merak ve hayret hissi arasında ilişki kurmakta ve şunları söylemektedir:

*“Hükema derler ki: İlmın başı hayrettir. Bu itibar ile de Kur’an’ın başında irşad ve hidayetın bidayetinde böyle hayretengiz bir tebliğın beliğ bir kuvve-i teshiriyyesi vardır”*²⁰. Bunun manası şudur: İnsanın bir şeyi merak etmesi önemlidir. Merakla başlayıp, derken hayret derecesine ulaşan insanın, hayreti nispetinde konuya duyduğu ilgi artar, heyecan duyar. Mesele ile ilgili en ufak ayrıntıları bile kaçırmak istemez. Halbuki rasgele, sathi bir bakış atf etmekle konuyla sıkı bir irtibat kuramaz. İnsan ilgilendiği konuda, zihninin ihata edemediği tarafların kaldığını bildiği takdirde, onları öğrenmeye ihtiyacı artar. Bilimler böylelikle gelişip mükemmelleşir. Hayret uyandırılmazsa, genel bir bakışla, insan bazı ayrıntıları kaçırabilir.

4. Müteşabihlerin sınıflandırılması

Yazır müteşabihatı farklı kategorilerde işlemektedir. Yaptığı ilk tasnifte onun hukukçuluğunun ağır izlerini görmek mümkündür. “Birçoğu da bir manay-ı muhkem etrafında onunla kabil-i ictima ve meratib-i muhtelife üzere müterettib müteaddit işaret ve delalatı ihtiva ettiğinden dolayı icmal veya işkal ve hafa ile calib-i dikkat olur. Bu suretle muhkem zımında müteşabih, müteşabih maiyetinde muhkem de bulunur”²¹. Buna göre bir kısım müteşabihler, muhkem bir mana ile bir arada bulunabilirler. Bu muhkem manalar, çeşitli aşamalarda ve merdiven basamakları gibi sıralanan, birbiri üzerine bina edilecek tarzda birçok işaret ve delaletler ihtiva etmeleri sebebiyle mücmel veya müşkil veya hafi haline gelebilirler.

Müteşabihat olgusunu bu denli geniş bir çerçevede ele alan müfessirimiz bu tasnifteki hafi, müşkil ve mücmelin müteşabihatının araştırma, inceleme ve üzerinde yoğun tefekkürle muhkemata intikal edeceğini belirtmektedir: “Hasılı aksam-ı müteşabihten hafinin hükmü taleb-u taharri, müşkilin hükmü, bununla beraber teemmül, mücmelin hükmü bunlardan bir beyan-ı tefsire intizar ve taharri, asıl müteşabihin hükmü de tevakkuf ve Allah’a tefviz ile ilticadır”²².

²⁰ A.g.e., 1,159.

²¹ Yazır,2,1038.

²² A.g.e., 2,1039.

Müfessirimizin yaptığı ikinci tasnif ise daha önceki alimler tarafından da dile getirilmektedir. Fakat Yazır'ın meseleyi oldukça derli toplu sunduğunu müşahede etmekteyiz: 'Lafız cihetinden müteşabih, mana cihetinden müteşabih, her iki cihetten müteşabih. 1- Lafız cihetinden müteşabih ya elfaz-ı müfredede veya kelim-ı mürekkebedir. Elfaz-ı müfrededeki mesela "ebben", "yeziffun" gibi garabetten veya "yed" ve "ayn" gibi iştirakten neş'et eder. Kelam-ı mürekkebedeki: a) ya ihtisardan b) veya basttan c) veya hususiyet-i nazımdan olmak üzere üç kısımdır. 2- Mana cihetiyle müteşabih evsaf-ı ilahiye ve evsaf-ı ahiret gibi hissi veya gayr-ı hissi bir suret-i misaliyyesine malik olamadığımızdan dolayı tasavvuruna yetişemeyeceğimiz maanidir. 3- Her iki cihetten müteşabih başlıca beştir: a) Umum veya husus gibi kemmiyyet cihetinden, b) vücub veya nedib gibi keyfiyyet cihetinden, c) nasih veya mensuh gibi zaman cihetinden, d) mekan cihetinden veya e) ayetin nazil olduğu adet cihetinden -ki "Leysel-birre bi en te'tu'l-büyute min zuhuriha"²³ gibi- fiilin sıhhat-u fesadındaki şurut cihetinden."²⁴

5. Müteşabihin işlevlerini bildirmeye katkısı

Müteşabih ayetlerin işlevleri konusunda müfessirimiz şu orijinal vurguyu yapar: 'Müteşabihlerin, muhkem bir hakikati ihtiva ettiklerini unutmamak gerekir.'²⁵ Açıkça görüldüğü üzere Yazır müteşabihatı Kur'an'ın anlaşılmaz ya da manası kapalı bir parçası olarak görmez. Ayrıca o müteşabihin önemli bir işlevini ve insanlığın ayrılmaz bir parçasının olmasını şu rasyonel izahlarla ayrıntılı olarak bildirir:

"Meçhul meçhul ile şüphe şüphe ile hallolunmaz. Meçhulat, malumat ile ve o malumatın derece-i kuvveti ile mütenasib olarak hallolunur. Ta'lim-u irşad, malumat üzerine meçhulati sezdirmek ve o meçhulati malumata irca ettirmektir. Talibte malumat artıka, muallim, kuvvetine göre meçhulati peyderpey sezdirir, ba'dehu hallettirir. Bu suretle meçhulü sezme de onu bilmenin bir şart-ı mütekaddimi olur. Cenab-ı Hak kullarına ilm-i hakkı böyle ihsan eder İbtida kendini ve gayri temyiz ettiren bir ilm-i muhkem bahş eder. Ba'dehu müteşabih bir halde meçhulati sezdirir. Bunları kademe kademe muhkemata irca ettirerek malumat-ı yakiniyyeye tahvil eder (...)²⁶

Yazır'ın bu açıklamalarında onun ilim anlayışının da önemli bir yeri vardır. Bilinenlerden daha az bilinenleri tespit etme (istikra) yöntemini

²³ Bakara suresi, 189.

²⁴ A.g.e., 2,1039-1040.

²⁵ A.g.e., 2,1043.

²⁶ Yazır, 2, 1041.

müteşabihata uygulamaya çalışır. Burada dikkati çeken diğer bir husus ise onun yorum kuramında sezgiye ayrı bir önem atfetmesidir. Yazır için sezgi batınî-irfânî gelenekteki çabasız elde edilen bir bilgi değildir. Onun vurguladığı sezgi kişinin mütemadiyen Kur'an metniyle haşır neşir olması sonucu lutf-u ilâhi olarak gelen bir anlama melekesidir. Yazır'ın bu çerçevede nazarlara sunduğu bir başka nokta da niyettir: 'Kur'an müteşabihatına sadece anlama ve onu hayata tatbik etmek niyetiyle yaklaşma'. Özetle sınırsız bilginin sahibi Allah'ın (cc) sınırlı bilgi sahibi insana müteşabihat vasıtasıyla bilmediği kapıları açması söz konusudur. Bununla birlikte Yazır beşerin müteşabihattan kurtulmasını da imkansız değerlendirmektedir. Başka bir ifadeyle Allah insanlara mechulleri müteşabihatla sezdirmektedir fakat bu süreç hiç bitmemektedir. Bir müteşabihatın sezgisi (muhkem olması) bir başka müteşabihatla insanı karşı karşıya getirmektedir. İşte teşabühten kurtulamayan insan için Kur'an'ı anlama ve yorum çabaları hiç bitmeyen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak Yazır müteşabihata basit bir tefsir aracı değil, bilakis insanın varoluşuyla ilgili bir düzeyde ele almaktadır. Bu konuyu onun şu sözlerinde açık bir şekilde görebiliriz:

“Muhkemattan sonra bile hakaik-i müteşabihenin mücerret mevcut olduğunu bilmek de ilm-i beşer için pek büyük bir kemal ve gaye-i beşer için pek mühim bir hayırdır.”²⁷

Bu pasajı dikkatle inceleyen bir muhatap, müteşabihatın nefis bir felsefesini ve müfessirimizin onu nasıl temellendirdiğini görerak hayran kalmaktan kendisini alamaz.

6. Müteşabihler konusunda rasih alimlerin rolü

Müellifimiz, cumhura uyararak “*Ve ma ya'lemu te'vilehu illallah ve'r-rasihune fi'l-ilmi*”²⁸ ayetinde lafz-ı celal üzerinde vakf etmeyi tercih eder. Fakat az sonra açıkça söylemeksizin, sanki vakf “*fi'l-ilmi*”de imiş gibi tefsire başlar. Rasih alimlerin üzerine düşen görevi vurgular. Bu tefsirin de, önceki gibi İbn Abbas (r.a)'dan nakledildiğini, mütekellimin ile müteahhir alimlerin birçoğunun bunu tercih ettiklerini belirtir. Daha sonra her iki görüşün sentezi halinde şöyle der: “Bu babda te'vil ve içtihad başkalarının değil, meratib-i muhkemat ile meratib-i müteşabihata seçer, te'vili caiz olup olmayanları temyiz eder, fitneden kendini ve herkesi iğfal etmekten sakınır,

²⁷ A.g.e.,2,1042.

²⁸ Ali İmran suresi, 7.

haddini bilir, ilm-i ilahiye tefviz edilmesi lazım gelenleri O'na tefviz eyler, imanı kamil, tarik-i ilimde kavi, temiz ve ince akıllı, doğru düşünmesini bilir ve sever, hasılı hikmete mazhar ulemay-ı rasihinin hakk-u selahiyyetidir.”²⁹

B. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ'NİN GÖRÜŞLERİ

Muasır alimlerimizden müteşabihat konusunda dikkate değer tesbitleri olan diğer bir zat B. Said Nursi'dir. Onun ağırlık verdiği müteşabihler, “izafi müteşabihler”dir³⁰. O bu adlandırmayı yapmasa da, yaptığı açıklamalardan böyle olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira o, Kur'anın kıyamete kadar gelecek bütün nesillere ve farklı seviyelere hitab eden bir kitap olup, müfessirlerin ilmi kapasitelerine göre, ayetlerin külli manalarının cüz'iyatlarını anlayabileceklerini, bütün o manaların ayetin hakiki veya mecazi manaları olduğunu belirtir³¹. Müellifimiz Kur'anın i'cazını anlatmaya ve onun aleyhinde ortaya atılan şüpheleri gidermeye özel önem veren biri olarak, müteşabihlere ihtimam göstermesi muhtemelen şu sebeplerden ileri gelmiştir: a) Kur'an'ın düşmanları bir tarafa, dostlarının bile bir kısmı müteşabihleri layıkıyla değerlendirememektedirler. b) Kur'an'ın i'cazını ispata vesile olan birçok müteşabih ayet vardır. c) Müteşabihler Kur'an'ın hitap dairesini genişleterek onun, bütün asırlara hitap etmesine vesile teşkil etmektedirler.

²⁹ Yazır, 2, 1045.

³⁰ Allah Tealanın, muhatapların anlayamayacakları şekilde onlara hitab etmesi akıldan uzak bir şeydir. Selefin ekserisinin, müteşabihlerin tevillerinin bilinmeyeceği fikrinde oldukları nakl edilir. Onların bundan maksatları şudur:”Müteşabihlerin ihata suretinde kühnünü bilmek, 'bundan murad-ı ilahi budur' şeklinde kesin konuşmak doğru değildir.” Yoksa onlar, alimlerin o ayetleri tevil etmelerinin doğru olmadığını, o ayetlerden bir şey anlamamız mümkün olmadığını kask etmemişlerdir (Bu görüşte olanlar hk. Bkz. Subhi es-Salih, Mebahis, s.282). Zira bu kabil ayetler hakkında kendileri tarafından yapılmış teviller nakl edilmiştir. Müteşabihleri hakiki ve izafi müteşabih olarak ikiye ayırabiliriz. Hakikileri ihata suretinde, bütün yönleriyle anlamak hayli zordur. Hakiki müteşabihlerin en kapalı olan nev'i huruf-i mukatta'adır. Buna rağmen birçok müfessir onları bile tevile teşebbüs etmişlerdir. Acizane kanaatimizce huruf-i mukatta'a dışındaki bütün müteşabihler “izafi müteşabihler”dir. Mahmud Şeltut da bu görüştedir (Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim, Kahire, 1960, s.68-69). İzafi müteşabihler çok fazla olup müfessirler kendi ilimleri nisbetinde bu ayetleri farklı şekillerde tefsir ederler.

³¹ Nursi, Mektubat, s.502.

1. Müteşabihin tarifine yaptığı katkı

Bediüzzaman'ın müteşabihat konusuna yaklaşımını anlamada en temel rehberimiz onun yaptığı tanımdır. Ona göre müteşabihat: “Kur'an-ı Kerim'in *müteşabihat* denilen üslupları, hakikatlere geçmek için ve en derin incelikleri görmek için avam-ı nasın gözüne bir dürbün veya numaralı birer gözlüktür”. “Müteşabihat dahi, ince ve müşkil istiarelerin bir kısmıdır. Zira müteşabihat, ince hakikatlere suretlerdir”³². Onun bu nitelendirmesi pek yerinde ve konuyu geniş kitleye anlatma bakımından çok önemlidir. Zira meşhur tariflerinde müteşabihlerin bu işlevlerini görmek kolay değildir: Oysa müteşabihin dürbüne veya numaralı gözlüğe benzetilmesi, meseleyi hemen herkese kolayca anlatmaktadır. Bu açıklama ile geniş kitle müteşabihlerin ilk bakışta kapalı ve zor anlaşılır olduğunu, fakat vesilelerini elde etme halinde işin yerli yerine oturacağını anlarlar. Gözün idrak alanı sınırlı olduğundan uzağı göremez, bu ancak dürbün ve teleskop kabilinden özel aletlerle mümkün olur. Öte yandan müteşabih, numaralı gözlüğe benzer. Gözleri sağlam olanlar onda tuhafılık bulur, fakat özel durumu olanlar gerçeği ancak böyle bir alet vasıtasıyla görüp matlup olan faydayı temin edebilirler. Gözlüğe muhtaç olanlar istisna kabilinden az olmayıp, oldukça fazla bir yekûn teşkil ederler. Bu itibarla gözlük misali pek uygun düşmüştür. Diğer taraftan müteşabihin tarifinde “istiare” unsuruna yer vermesi dikkate değer. Zira bu terim, müphem gibi görünen bu tabirlerin, aslında pek derin belağat yönlerinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Onların “ince hakikatlerin suretleri” olduğunu söylemekle de, böyle bir şeffaf perde arasından gerçekleri ortaya koyduklarını bildirmektedir.

2. Müteşabihlerin kapsamını genişletmesi

Müellifimize göre müteşabihler, Kur'an-ı Kerim'de birçoklarının zannettiklerinden daha fazla bir yekûn teşkil ederler. Kur'an ayetlerinin sarih manalarının altında, müteaddit mana tabakaları vardır. İşari ve remzi manalar da bu tabakalardandır. İşari mana da ayrı bir külli olup, onun da her asırda cüz'iyatı ve fertleri vardır. Bu cüz'iyat Kur'an'ın yüce mevkiine zarar vermek şöyle dursun, aksine onun i'caz ve belağatini daha iyi gösterirler.³³

³² Nursi, İşaratu'l-İ'caz, s.1230.

³³ Nursi, Şualar, s.1152.

Mezkur manayı, bir başka yerde, bir misale uygulayarak tafsilatlı şekilde şöyle açıklar: “Kur’an-ı Hakim’in cümleleri birer manaya münhasır değil; belki nev-i beşerin umum tabakalarına hitab olduğu için her tabakaya karşı birer manayı tazammun eden bir külli hükmündedirler. Her bir müfessir, her bir arif, o külliden bir cüz’ü zikrediyor. Ya keşfine, ya deliline veyahut meşrebine istinad edip bir manayı tercih ediyor. Mesela ehl-i velayetin ehemmiyetli virdlerinde zikir ve tekrar ettikleri “*Mereca’l-bahreyni yeltekiyan*”³⁴ cümlesinde daire-i vücub ile daire-i imkandaki bahr-i rububiyet ve bahr-i ubudiyetten tut, ta dünya ve ahiret bahirlerine, ta alem-i ğayb ve alem-i şehadet bahirlerine, ta şark ve garb, şimal ve cenup-taki bahr-i muhitlerine, ta Bahr-i Rum ve Fars bahrine, ta Akdeniz ve Karadeniz ve boğazına, ta Akdeniz ve Bahr-i Ahmer’e ve Süveyş kanalına, ta tatlı ve tuzlu sular denizlerine, ta toprak tabakası altındaki tatlı ve müteferrik su denizleriyle üstündeki tuzlu ve muttasıl denizlere, ta Nil ve Dicle ve Fırat gibi büyük ırmaklar denilen küçük tatlı denizlerle onların karıştığı tuzlu büyük denizlere kadar manasındaki cüz’iyyatları var. Bunlar umumen murad ve maksud olabilir. Ve onun hakiki veya mecazi manalarıdır”³⁵. Müfessir Tahir İbn Aşur bu konuyu Tefsirinin mukaddimesinde ele alırken İbn Rüşd’ün *Faslu’l-Mekal*’inden şu sözünü nakl eder: “Müslümanlar ittifak etmişlerdir ki dinde olan bütün lafızların zahiri manalarına haml edilmeleri gerekmediği gibi, bütün lafızların da te’vil ile zahirlerinden uzaklaştırılmaları doğru olmaz”. O, müteakiben Kutbuddin Şirazi, Gazali, F. Razi, Ebu Bekr İbnu’l-Arabî gibi zatların tutumlarını aktarıp şu sonuca varır: “Mahlukların noksanlarından münezze olan Allah Teala’nın kelimelerinin manaları, hakikate tam tetabuk eder. Binaenaleyh hangi ilim dalı olursa olsun, gerçek olup ayetle münasebeti de kurulabiliyorsa, insanların anlayışlarının ulaştığı veya ileride ulaşacağı nisbette, o ilmi gerçeğin ayetten murad edildiği kesindir. Arapça’da mümkün olan mananın dışına çıkmamak, delile dayanmaksızın zahiri manadan uzaklaşmamak, asıl mananın dışına çıkıp aşırı zorlama yapmamak şartıyla, irtibat kurulan mana muteberdir.”³⁶ Buradan da anlaşıldığı üzere Nursi için müteşabihat Kur’an’ın anlam potansiyelini görmek konusunda bir sıçrama taşı vazifesi yapmaktadır.

³⁴ Rahman suresi,19-20. Meali: “Allah iki denizi salıverdi ki o denizler birbiriyle karşılaşsınlar. Aralarında ise bir engel vardır, birbirine karışmazlar”.

³⁵ Nursi, mektubat, s,502.

³⁶ İbn Aşur, Tefsiru’t-Tahrir ve’t-Tenvir, 1, 145.

3. Müteşabihlerin belâğata aykırı olmayıp, onun gereği olduğunu bildirmesi

Bazıları müteşabih ifadeler kullanmanın Kur'an'ın belâğatına gölge düşüreceğini zannederler. Onlara göre gerçeği söylemenin muayyen üslupları olmalıdır. Onlara kalsa hakikat yeknesak, tekdüzedir. Halbuki farklı makamlar, farklı muhataplar, farklı maksatlar değişik anlatım tarzlarını gerektirir. Esasen belagat, muktezay-ı hale, yani duruma göre en uygun olanı yapmaktır. Bir çocukla konuşan bir alim, maksadını ona anlatmak için kendisini çocuklaştırmaya çalışır. Bu, pek yerinde bir davranış sayılır. Hatta aksi, yani çocuğa konuşurken olgun yaştaki fikir adamlarına konferans veriyormuşçasına hitap etmesi yadırganır. Kur'an-ı Kerim bir kısım ince hakikatleri anlatırken, insanların zihinlerini o gerçeklerden ürkütmemek için, tenezzülât-ı ilahiye kabilinden geniş kitlenin fikir seviyelerine göre ifadeler kullanır. Mesela Allah Teala'nın kâinatı yönetmesini, kudretli bir Sultanın tahtında kurulup icraatta bulunmasına benzer tarzda anlatır. İnsanlardaki duruma benzeyen bu ifadelerden Allah'ın, kendisini insanlara benzetme kasd etmediği meydandadır. Zira birçok muhkem ayet, Allah'ın sıfatlarını kesin bir tarzda bildirmektedir. Gerçek şudur ki, Kur'an bu müteşabih üslupları insanlara derin incelikleri göstermek ve onları zahirden hakikate geçirmek için birer dürbün veya numaralı gözlük olarak vermektedir. Bu sırdandır ki edipler ince hakikatleri tasavvur, dağınık manaları tasvir ve ifade etmek için istiare ve teşbihlere müracaat ederler. Müteşabihler, ince hakikatlerin suretleridir, ince ve müşkil istiarelerin bir kısmıdır³⁷.

Yeri gelmişken şunu belirtelim ki teşbih, istiare, kinaye vb. edebi sanatları ediplerin lüksü saymak yaygın bir hatadır. Sıradan bir insanın, edebiyatla çok az ilgili sanılan tahsilsiz bir köylünün bile bir günlük konuşmaları içinde yaklaşık elli mecaz kullandığı görülür. Bir kimseyi cesaretlendirmek için: "Haydi arslanım, göreyim seni!", kötü sözler söyleyen birisi hakkında: "İçindekileri kustu", birini himaye eden hakkında: "Kol-kanat gerdi", birinin yaltaklanmasını anlatırken: "kuyruk sallıyor", soyu soppu devam eden kimse hakkında: "Ocağı tütüyor", aksini anlatmak için: "Kökü kuru-du", tehlikeli iş yapan hakkında: "ateşle oynuyor", ağır bir hasta hakkında: "ölümle pençeleşiyor" vb. derken birçok edebi sanat kullanılmaktadır. Ve

³⁷ Nursi, İşaratu'l-İ'caz, s.1230.

bellidir ki bu ifadelerden kelimelerin hakiki anlamlarını kasd etmemektedir. Hasılı, müteşabihler insan yaratılışının, insan aklının ayrılmaz bir parçası olup beşerin lisanına da yansdığından, Kur'an da bu dili kullanma durumunda olduğundan, onlara anlayacakları üslupla hitab etmek belağatın ta kendisidir. Müellifimizin, yukarıdaki iktibaslardan bunu kasd ettiği anlaşılmaktadır.

4. Müteşabihleri i'cazı ispat etme vesilesi yapması

Müfessirimiz bazılarınca tenkit sebebi gösterilmek istenen müteşabihlerin, bilakis Kur'an'ın i'cazının delillerinden olduğunu güzelce açıklamaktadır. O bu hususlarda şöyle der:

a) Kur'an-ı Kerim umumi bir muallim ve mürşittir. Onun ders halkasında oturanlar, bütün bir insanlıktır. İnsanların ekserisi avamdır. Zira avama (geniş kitleye) yöneltilen hitabı, havas da pekala anlayıp yararlanır. Fakat durum tersine olursa, avam havassa ait ifadelerden istifade edemez. Halk alışkın oldukları hayal ve ifadenin dışına çıkarak mücerret gerçekleri ve sırf akli kategorileri temaşa edemezler. Ancak kendi hayallerindeki imajları dürbün tarzında kullanarak onların ötesindeki soyut gerçekleri temaşa edebilirler³⁸. Fakat nazarları hayallerin suretlerine hasr etmek, Allah Teala hakkında cisim ve cihet gibi kavramları çağrıştıracığından Kur'an, müteşabihleri doğru anlamının gereğini önemle vurgulamaktadır.

b) "Kur'anda müşkilat vardır" şeklindeki şüpheye şöyle cevap verir: "İşkal, yani müşkillik dedikleri şey, ya üslubun pek yüksek ve muhtasar olmasıyla mananın çok derin ve ince olmasından ileri gelir; Kur'an'ın müşkilatı bu kabildendir. Veya ibarede karışık ve düğümlü noktaların bulunmasından neş'et eder ki Kur'an-ı Kerim böylesi müşkilattan münezzehtir."³⁹

c) İleri sürülen şüphelerden biri de kâinatın çeşitli unsurlarından bahseden yüzlerce müteşabih ayetin, kâinatın maddi yapısına, yaratılışa dair meselelerde kapalı ifadeler kullanmış olmasıdır. Buna karşı müellifimiz şöyle cevap verir: "Oluşumu bir ağaca benzeyen bu kâinatta mükemmele doğru bir meyil vardır. Yani tıpkı bir ağaçta olduğu gibi, kâinatın bütün cüzleri ve zerrelere kemale doğru yürümektedir. Bu ağacın bir parçası olan insanda da, terakki meyli dallanmıştır. Bu meyil çekirdek gibidir ki neşv-ü

³⁸ Nursi, İşaratu'l-İ'caz, Bakara, 23-24 tefsirinde, s.1230.

³⁹ Aynı yer.

neması birçok muamele ve tecrübe vasıtasıyla olur, çok fikirlerin birbirine eklenmesiyle gelişir. Böyle bir genişleme çok sayıda bilim dallarını doğurur... Bu bilimler de basamak basamak gelişir. Bir önceki olmadan, sonrakine çıkılamaz. Bir başka deyişle öncekinin, sonrakine bir mukaddime ve ulum-i mütearife hükmünde olması şarttır. Bu gerçeğe binaen ancak 20. asırda gelişmiş bir bilim dalını, bundan on asır önce yaşamış olan insanlara ders vermeye çalışmak, onların akıllarını şaşırtmaktan, onları gerçeklerden uzaklaştırmaktan başka bir şeye yaramazdı. Mesela Kur'an onlara: "Ey insanlar! Güneşin merkezde durup yerkürenin, hem kendisinin hem de güneşin etrafında uçaktan daha hızlı bir hızla dönmesine veya bir damla su içinde binlerce canlının, mikroorganizmanın bulunmasına dikkat edin de Allah'ın azametini anlayın" deseydi on yüzyıl boyunca yaşamış bütün insanları dini yalan saymaya sürüklemiş olurdu.

d) Müteşabih ayetlerle ilgili bir de şöylece formüle ettiği bir şüpheye cevap verir: "Kur'an'ın bu kabil ifadeleri kullanmasındaki hikmeti anladım. Fakat insanları tevhide irşad etme gayesi güderken kâinattaki gerçeklere de işaret etmesi gerekmez mi?" Buna karşı şöyle der: "Kur'an, ehl-i tahkiki ilgili konuya dair hakikate ulaştırmak için karineler ve emareler koymuştur⁴⁰. Hakikatlere imada bulunmaktan uzak kalmamıştır⁴¹. Kur'an, irşadını noksan bırakmamıştır. Bu zamanın fencilerini de istifadeden mahrum bırakmamak gayesiyle çeşitli emare ve karineler vaz ederek hakikatlere işaretlerde bulunmuştur. Mesela dünyanın döndüğünü açıkça bildirmemekle beraber "yükevviru'l-leyle ala'n-nehari ve yukevviru'n-nehare ale'l-leyle"⁴² ve daha başka ayetlerde dünyanın küre şeklinde olduğuna ve döndüğüne dair işaretler yerleştirmiştir.

5. Müteşabihlerin hikmet-i vücuduna temas etmesi

Müellifimiz müteşabihlerin hikmet-i vücuduna dair muayyen bir başlık altında olmasa da çeşitli vesilelerle değinmiştir. Bunlardan, diğer alimlerimizin de bildirdiği müşterek tesbitlere yer vermeye gerek duymuyoruz⁴³. Orijinal bulduğumuz tesbitleri şunlardır:

a) Zahiri duyuların algılamalarını gözetme:

⁴⁰ Nursi, İşaratu'l-İ'caz, s.1228.

⁴¹ Nursi, Muhakemat, s.2033.

⁴² Zümer suresi, 5.

⁴³ Bu hikmetler için bkz. Süyuti, el-İtkan, 2, 8; A. Zürkani, Menahilu'l-irfan,2,284-285.

Kur'an kevnî meselelerden bahsederken insanların duyu organlarıyla algıladıkları zahiri idrakleri gözetir. Çünkü insanların, gözleriyle gördükleri şeyler, onlarca bedahet (kesin gerçek) derecesinde olduğundan bunun hilafına bir şeyi kabul etmek onlarca muhaldir. Dolayısıyla, onları ürkütmemek ve dini hakikatleri inkar etmelerine yol açmamak için hissiyatlarına hürmet etmek gerekir. Bu meselelerde belagat, ibham ve ıtlak iktiza eder ki onlara bir şaşkınlık olmasın⁴⁴. Nitekim çağdaş dönemde insanlar Dünyanın ve Güneşin hareketlerini gerçek şekliyle bilmelerine rağmen, hala bütün dillerde ve bütün ülkelerde “Güneş doğdu” “Güneş battı” demeye devam ederek, zahiri duyularla algılamamanın insanları ne derece tesir altında bıraktığını ortaya koymaktadırlar.

b) Mananın derin olmasından ötürü zeki insanların araştırma şevklerini artırma:

“Anlaşılması zor bir kelamın müşkilliği ya lafız ve üslubun perişanlığından neş’et eder ki bu kısım, beyanı vazıh olan Kur’an’a yanaşamamıştır. Veyahut mananın dakik, derin veyahut kıymetli veyahut sıradışı ve nadir olmasından dolayı, güya fikre karşı nazlanmak ve şevki artırmak için kendini göstermemek, kıymet ve ehemmiyet verdirmek ister. Müşkilat-ı Kur’aniye bu kısımdandır.”⁴⁵

Burada işin can damarı durumunda olan bu “Fikre karşı nazlanma” ile “Kıymet ve ehemmiyet verdirmek” üzerine dikkatleri çekmek isterim. Hadis-i şerifteki tavsifi ile bedi manaları tükenmeyen Kur’an, adeta bir tomurcuk gibi yavaş yavaş açılmakta, açıldıkça her safhada başka güzelliklerini göstermektedir.

c) Kur’an’ın, her asrın ihtiyacına cevap verme gayesine katkısı:

Kur’an-ı Kerim tazeliğini, her asrın ihtiyacına cevap vermesini muhkem hakikatlerinin yanında, aynı zamanda, izafî müteşabih denilen ayetlerle devam ettirir. Her şey çok yalın söyleneceydi, diğer kitaplar gibi Kur’an da zamana karşı direnemez, aşınabilir, bazı insanlar artık içindeki her şeyin tüketilmiş olduğunu zannedebilirlerdi. “Binaenaleyh şu kadar uzun asırlar

⁴⁴ Nursi, İşaratu'l-İ'caz, s.1231.

⁴⁵ Nursi, Muhakemat, s.1997.

boyunca gençliğini, güzelliğini, tatlılığını, yeniliğini muhafaza eden Kur'an, elbette harikadır."⁴⁶

d) Müteşabihler, Kur'anın tercümesinin mümkün olmadığını ispatlar:

Kur'an-ı Kerim'de yüzlerce müteşabih ifade bulunur ki bunların tercüme edilmesi son derece güç, hatta bazen imkansızdır. Müellifimiz *Sözler* adlı kitabının geniş bir bölümünü teşkil eden ve müstakil kitap olarak da basılan 25. söz boyunca, Kur'an ayetlerinin mana ve lafızlarındaki muazzam camiiyeti, son derece kapsamlı olma özelliğini göstermiştir. Mesela "*Ve'-ş-şemsu tecri li mustekarrin leha*"⁴⁷ ayetinin tefsirinde lam'ın hem kendi normal anlamını, hem fi anlamını, hem ila anlamını verebileceğini, müstekarr'ın ise hem ism-i zaman, hem ism-i mekân anlamını taşıyabileceğini, hülâsa bu ayetin birkaç farklı tefsirinin mümkün olduğunu açıklar. "Zira elfaz-ı Kur'aniyye öyle bir tarzda vaz edilmiştir ki her bir kelâmın, her bir kelimenin, her bir harfin ve hatta bazen bir sükunun çok vücuhu bulunuyor. Her bir muhatabına ayrı kapıdan hissesini verir" dedikten sonra "*Ve'l-cibale evtada*"⁴⁸ gibi müteşabih ayetleri misal verip onların ihtiva ve ifade ettikleri farklı irşadları ayrıntılı olarak bildirir.

Sonra muhatabın bu konuda yönelteceği önemli bir soruya cevap verir: "Eğer desen: "Geçmiş misallerdeki bütün manaları nasıl bileceğiz ki Kur'an onları irade etmiş ve işaret ediyor?" El-cevap: "Madem Kur'an bir hutbe-i ezeliyedir, hem muhtelif tabaka olarak asırlar üzerinde ve arkasında oturup dizilmiş bütün beni ademe hitab ediyor ve ders veriyor. Elbette o muhataplara göre müteaddit manaları derc edip ifade edecektir. Evet, İşaratu'l-İ'caz'da, şuradaki manalar misilli, kelimat-ı Kur'aniyyenin muhtelif manaları ilm-i sarf ve nahiv kaideleriyle ve ilm-i beyan ve fenn-i meaninin düsturlarıyla, fenn-i belağatin kanunlarıyla ispat edilmiştir. Bununla beraber o manalar, ulum-i arabîyece sahih ve Usulü'd-din ve ehl-i Usul-i fikhın icmaiyle ve ihtilaflarının şهادetiyle Kur'anın manalarındandırlar. Kur'an o manalara derecelerine göre birer emare vaz etmiştir: Bu emareler ya lafiyyedir, ya maneviyedir. O maneviye ise ya siyak ve sibak-ı kelamdan veya başka ayetten birer emare o manaya işaret eder. Bir kısmı yirmi ve otuz ve kırk ve altmış hatta seksen cilt olarak muhakkikler tarafından

⁴⁶ Nursi, İşaratu'l-İ'caz, 1228.

⁴⁷ Yasin suresi, 36.

⁴⁸ Nebe suresi, 7.

yazılan yüzbinler tefsirler, Kur'an'ın camiiyyet ve harikiyyet-i lafziyyesine kat'i bir bürhan-ı bahirdir.”⁴⁹

NETİCE

Elmalılı M. Hamdi Yazır ile Bediüzzaman Said Nursi, müteşabihler hakkında izahlarını makalemizde naklettiğimiz aşağıdaki sonuçları ortaya koymuşlardır. Onların bu değerli mütalaalarının müteşabihler konusundaki anlayışı yerli yerine oturtmanın da ötesinde, Kur'an tefsir ve anlayışına da büyük bir zenginlik kattığı kanaatindeyiz. Onları rahmet ve minnetle anıp tespitlerini şöylece özetliyoruz.

1- Kur'an-ı Kerim'de mühmel, manasız yer yoktur. Huruf-i mukatta'anın bile muhtemel çeşitli manaları ve işlevleri vardır. Şu halde Allah Teala'nın, Kur'an'da insanların anlamayacakları tarzda hitab etmesi söz konusu değildir.

2- Müteşabihler, muhataplara, Kur'an'ın hadd-ü hesaba gelmez sayıda araştırma konuları sezdirirler.

3- *Hafi*, *müşkil*, *mücmel* gibi kavramlar, bir itibarla müteşabihlere dahil olup onların kapsamını çok genişletirler. Kur'an'ın müteşabihleri, manalarının çokluğundan ötürü, beyan parıltıları ile gözleri kamaştırır.

4- Müteşabihler, Feyyaz-ı Mutlak hazretlerinin cömertliğinin tecellisi-dir. Müteşabihler bulunmasaydı, ilahi ihsanda cimrilik bulunduğu zannedilebilirdi.

5- Bazı mana ve hakikatleri muhkem tarzda anlatmak mümkün olmakla beraber, müteşabihlerle merak ve müteakiben hayret uyandırmak suretiyle ilahi talim ve irşad gerçekleşir.

6- Bazı mana ve hakikatleri muhkem ayetlerle anlatmak mümkün olmakla beraber, müteşabih bir misal veya bir ima ile sezdirip, muhatabı tefekkürü sevk etmek daha faydalı ve verimlidir. İlahi talim ve irşad metodu, müteşabihler vasıtasıyla insanda merak ve hayret uyandırmak suretiyle, murad ettiği eğitimi gerçekleştirir.

7- Hakiki müteşabihlerin künhünü bilmek Allah Teala'ya mahsus ise de, ilim ve amel yönünden, matlup şartları haiz olan rasih alimler, te'vil ve içtihadlarıyla, imkanları ölçüsünde onları yorumlamakla görevlidirler.

⁴⁹ Nursi, Sözlür, 25. söz, s.176.

8- Görmesi zayıf olanlar, gözlük veya dürbün kullanarak düzgün görebildikleri gibi, insanların bir çoğu da, duyularıyla ulaşamayacakları gerçekleri müteşabih ifadelerle anlama imkanı bulurlar.

9- Müteşabihleri kullanmak Kur'an'ın ifadelerini zayıflatmaz, belagati için nakisa teşkil etmez. Bilakis bu ifadeler belagatin gereğidir.

10- Kur'an-ı Kerim'in asıl maksadları açık olmakla beraber onun tali manaları ve işaretleri sayılamayacak derecede çoktur. Kur'an bu tali manaları müteşabih ifadelerle, yavaş yavaş açılan bir tomurcuk gibi zamana bağlı olarak ilham eder. Kur'an, hakikatlerinin kıymetini bildirmek, peşinden koşturmak için, beşer fikri karşısında, bir nevi nazlanır.

11- Kur'an'ın esas maksadı tevhide götüren nizam delilini ortaya koymaktır. Kevni hadiselerden tali olarak bahsederken, beşeri hissiyata hürmet ve insanları ürkütmemek için, zahiri duyuların algılamalarını gözetir. İrşad bunu gerektirir. Aksi halde, çıplak gerçeği bildirmek, insanların ekserisini dini yalan saymaya sevk ederdi. İşte Kur'an, duyuları okşamayı müteşabih ifadelerle yapar. Bununla beraber kevni gerçekleri, bazen sarih olarak bildirmese de, ihtisas ehlinin sezeceği şekilde onlara ima ve işaretle bulunur.

12- Kur'an'ın harfi harfine tercümesinin imkansızlığı ve tercümenin aslın yerini tutmayacağı, en geniş çapta müteşabih ifadelerin çevrilmesinin zorluğu veya imkansızlığı ile anlaşılır. V'allahu a'lem.